

A válság szerepe a fiatal Heidegger gondolkodásában *

Ha a „Krisis” fogalmának előfordulási gyakoriságából indulnánk ki a fiatal Heidegger írásaiban, arra juthatnánk, hogy a válság problematikájának elég periférikus jelentősége és korlátozott hatóköre lehetett a filozófus gondolkodásában; amikor egyáltalán e fogalmat használja, tipikusan nem a társadalom, s nem is a filozófia vagy az egzisztencia kríziséről ír, hanem szinte kizárólag a tudományok válságát említi. Az 1925-től jelentkező fejtegetéseiben¹ Heidegger legfőbb példája a relativitáselmélet,² mindazonáltal nem csupán a fizikában fellépő válságról beszél, hanem egy sor más tudományról, így a matematikáról,³ a biológiáról,⁴ a szellemtudományokról⁵ és a teológiáról is.⁶

* A tanulmány megírását az OTKA 112542 számú projektje támogatta.

¹ Kiemelendők az 1925-ös nyári szemeszter során, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs* címen tartott előadásai (GA 20), melyekben Heidegger viszonylag részletesen esetenli a kor tudományaiban fellépő válságtendenciákat (GA 20. 3 skk.). Az 1927-ben megjelent *Lét és idő* 3. §-a nagyon hasonló gondolatmenetet tartalmaz a tudományok válságával kapcsolatosan. Érdeemes még megemlíteni a szintén 1925-ben megtartott kasseli előadásokat (*Wilhelm Diltheys Forschungsarbeit und der gegenwärtige Kampf um eine historische Weltanschauung*, GA 80.1. 103–157), illetve az 1927-ben tartott *Phänomenologie und Theologie* című előadását (GA 9. 45–78, magyarul: 49–78); mindkét szöveg fontos adalékokkal szolgálhat témánkhoz.

² „A fizikában a relativitáselmélet annak a tendenciának a szülötte, hogy magának a természetnek a saját összefüggését 'magábanvalóságában' kimutassák.” (SZ. 9, magyarul: 25; GA 80.1. 149 skk.) Heidegger a '25-ös előadásaiban egyenesen a fizikában lezajló forradalomról (Revolution) beszél (GA 20. 5). A kvantumelmétről csak később beszél ebben az összefüggésben (vö. FD. 51).

³ „[...] a matematika is az 'alapjait érintő válságba' (*Grundlagenkrisis*) került. A formalizmus és az intuicionizmus közötti harc azért folyik, hogy megtalálják és biztosítsák e tudomány elsődleges megközelítésmódját. (SZ. 9, magyarul: 25, vö. GA 20. 4 sk.)

⁴ „A biológiában arra hajlanak, hogy megkérdőjelezzék az organizmus és az élet mechanikus és vitalista meghatározásait, és újra meghatározzák az élőnek mint olyannak a létmódját.” (SZ. 10, magyarul: 25, vö. GA 20. 5.)

⁵ „A történeti szellemtudományokban felerősödött az a törekvés, hogy a történelmi valóságot önnön hagyományai, azoknak ábrázolása és tradíciói révén ragadhatják meg [...]” (SZ. 10, magyarul: 25, vö. GA 20. 5 sk.)

⁶ „A teológia az ember istenhez viszonyuló létének eredendőbb, a hit értelme által megszabott és a hiten belül megmaradó értelmezését keresi.” (SZ. 9, magyarul: 26, vö. GA 20. 6.)

Félreértenénk azonban a helyzetet, ha a válság fogalmának korlátozott előfordulásából arra következtetnénk, hogy a fiatal Heidegger gondolkodásában a válság csak a szaktudományok vonatkozásában – a tudománytörténeti szituációra tekintettel – játszik szerepet. E tanulmányban azt szeretném megmutatni, hogy a válságproblematika alapvető jelentőségű szerepet játszott a filozófus gondolkodásában, és az a mód, ahogy Heidegger a válsághoz viszonyul, sokatmondó Heidegger filozófiájának egészére nézve. A tudományok válságával kapcsolatos értelmezése tulajdonképpen leképeződése annak, ahogy Heidegger az emberi egzisztencia és a filozófia „válságos” természetét felfogja. Emiatt a tanulmányunkban a könnyebben megragadható felől indulunk, s a szaktudományok válságával kapcsolatos gondolatait rekonstruáljuk, s utána vágunk bele a sokkal összetettebb kérdésbe, hogy milyen szerepet játszott a válságproblematika a fiatal Heidegger gondolkodásában. A tanulmány zárásaként kitekintünk a gondolkodó későbbi fejlődésére, különös tekintettel arra a fordulatra, mely a húszas évek végén következett be Heidegger gondolkodásában, s melynek eredményeképpen aktivista, a politikai cselekvés iránt is nyitott filozófia jött létre.

I. A SZAKTUDOMÁNYOK VÁLSÁGA ÉS A FENOMENOLÓGIA TÁVLATAI

A szaktudományok válsága elsősorban nem önmagában érdekelte Heideggert, hanem a tudományok és a filozófia kapcsolatának vonatkozásában. Számára a tét az volt, hogy a tudományok hogyan viszonyulnak filozófiai gyökereikhez, s a filozófia ebben a folyamatban milyen szerepet tud játszani.

Heidegger az 1925-ös nyári szemeszter első előadásában fogalmazta meg talán a legpontosabban, hogy mit ért a tudományok válságán:

A tulajdonképpeni válság a tudományokban magukban van, s abban áll, hogy az egyes tudományoknak az általuk vizsgált dolgokhoz való alapviszonya kérdésessé vált. Ezen alapviszony bizonytalanná válásával párhuzamosan feléled a tendencia, hogy az előzetes megfontolás a vizsgált dolgok alapstruktúrájáig előrenyomuljon, azaz a mindenkori tudomány alapfogalmainak bizonytalanságát megszüntesse vagy ezeket az alapfogalmakat az eredeti tárgyi ismeretből szilárdítsa meg. A tudományok igazi haladása csak ezen a területen játszódik le. (GA 20. 3 sk., vö. még GA 80.1. 123.)

A válság elsősorban a tudományok alapbeállítottságát, dolgokhoz fűződő alapviszonyát érinti, azt a módot, ahogy az igazságkeresést folytatják. A dolgokhoz fűződő alapviszony (*das Grundverhältnis zu den Sachen*) elbizonytalanodása, az alapfogalmak kérdésessé válása két fontos következménnyel is jár.

A tudomány szempontjából megnyílik a lehetőség, hogy önmagát mint tudományt újragondolja. A tudomány azonban éppen a dolgokhoz és az igazsághoz

fűződő alapviszonya tekintetében – heideggeri perspektívából tekintve – nem más, mint filozófia. Ahogy Heidegger az egyik korai, 1921–22-es előadásában megfogalmazza:

...az összes tudománynak bizonyos értelemben a filozófiában van az eredete, ők a filozófia „örökösei” (még ott is, ahol ez az eredet már nem látható, a „tradíció” a tudományok kárára veszendőbe ment, ahol az „üzem” magától működik) [...]. (GA 61. 45 sk.)

A válság az üzemet⁷ zavarja össze, s éppen ezáltal van egy rendkívüli következménye, a tudomány ugyanis képessé válhat arra, hogy saját eredetével, igazi tradíciójával, a filozófiával szembesüljön, sőt filozófiává váljon.⁸

A másik fontos következmény szorosan összefügg az elsővel: a saját filozófiai eredetével találkozó tudomány nyitottá válhat a filozófia irányába, s ebbe a térbe beléphet a filozófia. A filozófiának különleges lehetőséget jelent a tudományos válság ahhoz, hogy a tudomány vonatkozásában kifejtse újraalapozó, az alapfogalmakat revideáló tevékenységét.⁹ Természetesen a filozófiának fel kell nőnie ehhez a feladathoz;¹⁰ *a fenomenológia jelentőségét abban látja Heidegger, hogy képessé vált a tudományok megszólitására.*

A fenomenológiai kutatás mármost nem egyszerűen egy léterületet vizsgál, hanem arról van szó, hogy az összes területet, mely van (adódik), átkutassa a létstruktúrájukra tekintettel. Így a filozófia hozzájut ahhoz a lehetőséghez, hogy megelőzze a tudományokat. Már nem kell neki általánosabban és rosszabbul mondania azt, amit a rész-tudományok pontosabban és jobban mondtak. Ahogy egykor Platón a geometriának utat nyitott, úgy a filozófiának ismét lehetősége van arra, hogy a tudományok számára a területüket kinyissa, nekik alapmeghatározások segítségével a kutatásuk vezérfonalát megadja. Így birtokolja a fenomenológia a helyét az egyetemen a kutatásnál magánál. A fenomenológia nem akar a diákokból filozófusokat csinálni, hanem tudományos embereket, akik a saját tudományuk öntudatával rendelkeznek. (GA 80.1. 133 sk.)

⁷ Vagyis a normáltudományt; Kuhn és Heidegger kapcsolatáról lásd Schwendtner 1991.

⁸ „Ott, ahol a tulajdonképpeni [*eigentlich*], feltáró kutatás történik, nem más a helyzet, mint 300 évvel ezelőtt; ahogy annak a kornak megvolt a maga tompultsága, úgy fordítva, az atomfizika ma vezető koponyái, Niels Bohr és Heisenberg gondolkodása mélyen filozófiai, és csak ezért teremtenek új kérdésfeltevéseket és tartanak ki mindenekelőtt a kérdésességben.” (FD. 51.)

⁹ „Filozófiai megismerés azonban *csak akkor* válhat relevánssá és gyümölcsözővé egy kutató pozitív tudománya számára és csak akkor az igazi értelemben [*im echten Sinne*], ha a kutató saját, a területének ontikus összefüggéseire irányuló pozitív megfontolásaiból kinövő problematikáján belül tudományának alapfogalmaiba ütközik, és ha eközben a tradicionális alapfogalmak alkalmassága [...] kérdésessé válik.” (GA 9. 67, magyarul: 67.)

¹⁰ Az üzemelő tudomány saját, eredeti tradíciójától való „leszakadásban maga a filozófia a vétkes; amennyiben még »van«, örököseinek és éppen nekik semmit sem képes már adni.” (GA 61. 45 sk.)

Ebből az egészből az is következik, hogy a tudomány a válságban válhat azzá, ami, a válság szabadítja meg az önazonosságát elfedő, eltorzító üzemeléstől, s nyitja ki számára a legmélyebb önmagát jelentő dinamikát. Amint a *Lét és idő* ismert helyén ezt Heidegger megfogalmazta:

A tudományok tulajdonképpeni „mozgása” saját alapfogalmaik többé-kevésbé radikális és saját maguk számára átlátható revíziójaként játszódik le. Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni. (SZ. 9, magyarul: 25.)

A tudomány annyiban van, amennyiben válságban tartózkodik, s minél mélyebb és alapvetőbb a válság, annál inkább képes önmagaként egzisztálni.

Heidegger szembehelyezkedik azzal a magától értetődőnek tűnő felfogással, mely szerint a válsághoz úgy viszonyulunk adekvátan, ha megpróbálunk kilábalni belőle. Nem, Heidegger szerint a tudománynak nem meghaladnia, kilábalnia belőle vagy átvészelnie kell a válságot, épp ellenkezőleg: a tudomány az önazonosságát éppen a válság révén nyerheti el, s addig képes a tudomány saját lényegeként egzisztálni, amíg válságban van.

A következőkben látni fogjuk, hogy a válság erőforrásként való felfogása nem korlátozódik a tudományokra. Heidegger már néhány évvel korábban sokkal általánosabban képviselte e felfogást, s *a filozófiát és az egzisztenciát érintő válságot nem mint elkerülendő csapást, hanem az önazonosság elnyerésének fő lehetőségét fogta föl.*

II. KÉRDÉSESSÉG ÉS AUTENTICITÁS

Mint említettük, a válság fogalmát Heidegger szinte kizárólag a tudományok vonatkozásában használta;¹¹ a kérdésség (*Fraglichkeit*) fogalmát viszont sokkal szélesebb körben alkalmazta a filozófus. A kérdésség, kérdéssé válás az emberi egzisztencia és a filozófia dimenzióiban is kulcsszerepet játszik a fiatal Heidegger gondolkodásában.

Jól ismert, hogy Heidegger szerint az emberi egzisztencia előtt két fő alternatíva áll,¹² az egyiket „Eigentlichkeit”-nek (tulajdonképpeniség, autenticitás), a másikat „Uneigentlichkeit”-nek (nem tulajdonképpeniség, inautenticitás) nevezi (vö. SZ. 42 sk., magyarul: 60). Az „Eigentlichkeit” fogalma (ezenkívül autenticitás) az önazonos létezésre vonatkozik, az „Uneigentlichkeit” (ezenkívül inau-

¹¹ A válság ugyanakkor számára elsősorban kérdéssé válást jelenti, a módszer, az alapfogalmak, az alapviszony megkérdőjeleződését – ahogy idéztük már: „A tulajdonképpeni válság a tudományokban magukban van, s abban áll, hogy az egyes tudományoknak az általuk vizsgált dolgokhoz való alapviszonya kérdéssé vált.” (GA 20. 3.)

¹² „Az ittlét mindig egzisztenciájából, önmagának abból a lehetőségéből érti meg magát, hogy önmaga vagy ne önmaga legyen.” (SZ. 12, magyarul: 28.)

tenticitás) az önazonosság elvesztésére utal. A kérdésünk most az, hogy a válság, a kérdésség hogyan viszonyul e fogalompár által kifejezett alternatívákhoz. A magától értetődő értelmezés az lehetne, hogy az önazonosságát elvesztő egzisztencia kerül válságba, s az önazonosság elnyerése jelentené a válság meghaladását. Heideggernél azonban – ahogy a tudomány kapcsán már láttuk – ez másként van. Az egzisztencia éppen a megkérdőjelezettségében képes önmagát megragadni, s autentikus módon létezni, a kérdéssé válás nélkül viszont visszacsúszik az inautentikus létmódba.

Az egzisztencia kérdésségét a legradikálisabb formában a szorongás tárja föl. Az egzisztencia számára ugyanis a szorongásban az értelem, a létezés értelmessége kérdőjeleződik meg, mégpedig totális módon.¹³ A szorongás állapotában – írja Heidegger a *Lét és időben* – „egyáltalán a világonbelüli létező nem »releváns«” (SZ. 186, magyarul: 219). Valójában a hétköznapi létezést irányító jelentés-összefüggés veszíti el relevanciáját: „Magába roskad. A világot a teljes jelentéktelenség (jelentéstelenség) jellemzi. [*Sie sinkt in sich zusammen. Die Welt hat den Charakter völliger Unbedeutsamkeit.*]” (SZ. 186, magyarul: 218.) Az emberi egzisztálást vezető értelmek teljes megkérdőjeleződése az alapjától fosztja meg az egzisztenciát. Paradox módon e megnyílt, felszámolódott alap válik a szabad új önmeghatározás pozitív talajává.

Az ittlét radikális értelemben „van”, a fakticitás értelmében. Nem pusztán mint meglévőt – alap és talaj értelmében – találja magát, [...] hanem az alap *egzisztenciális*, azaz kinyitott alap – mégpedig *alaptalan alap* [*Abgrund*]. Ez a szorongás semmijének egzisztenciális pozitivitása. (GA 20. 402.)

A radikális kérdésség pozitívumot tartalmaz, az önmagunk megragadásának lehetőségfeltételét. „A szorongás az ittlétet létének autenticitására mint lehetőségre való szabad létével (*propensio in ...*) szembesíti, vagyis azzal, ami már eleve ő maga” (SZ. 188, magyarul: 221). A kérdésség mint alaptalan alap (*Abgrund*) válik az önazonosság bázisává. Más szóval, az emberi egzisztencia válságként és kérdésséggként az, ami. Heidegger később (1935-ben) is így fogalmaz: „az ember lényegének meghatározása sohasem felelet, hanem lényegét tekintve kérdés” (EM. 107, magyarul: 72).

Ahogy az egzisztencia, úgy a filozófia is a kérdésségben válhat önmagává, egyfelől azért, mert legfőbb tárgya az ember, másfelől pedig azért, mert a filozófia maga is emberi tevékenység. Ezzel összefüggésben az önelvesztettség a filozófiában – hasonlóan az emberi egzisztenciához – a nyilvános értelmezettségek kritikátlan elfogadásával, a tradíció gondolattalan átvételével hozható kapcsolat-

¹³ „A szorongásban – azt mondjuk – »otthonalannak érezzük magunkat«. [...] minden dolog, mi magunk is, közömbösségbe süllyedünk. [...] Nincs többé támaszunk. Ami marad, és ránk tör – midőn a létező elsiklik – az ez a »nincs«. A szorongás megnyilvánítja a semmit.” (GA 9. 112, magyarul: 112.)

ba. Ezt tekintetbe véve érthető, hogy Heidegger az önelvesztés (más kifejezésekkel: „hanyatlás”, illetve „romba dőlés”, *Ruinanz*) elleni filozófiai értelmező mozgást a kérdésséggel kapcsolja össze. „A rombadőlés-ellenes mozgatottság a filozófiai interpretáció véghezvitelének a mozgatottsága, mégpedig úgy, hogy az a kérdésség elsajátított hozzáférésmódjában megy végbe.” (GA 61. 153.)

„A kérdésség elsajátított hozzáférésmódja” fordulat arra utal, hogy a filozófiai beállítódásnak több irányban is folyamatosan működtetnie kell a megkérdőjelező beállítódását: önmagával és a tárgyával szemben. A kitüntetett tárgy természetesen az emberi egzisztencia, melyet részben a filozófiai interpretáció hivatott – a bevett magatartásmódjainak és értelmezéseinek megkérdőjelezésével – magára ébreszteni.¹⁴ A szorongás mellett a filozófiai interpretáció valósíthatja meg azt a radikális megkérdőjelezést, amely az egzisztenciát önmagához juttatja. A filozófiának az emberi egzisztenciára és a tudományokra is lehet olyan kisugárzó hatása, melynek lényege éppen a radikális megkérdőjelezésben és önmagára ébresztésben áll.

A filozófiának ugyanakkor önmagát is válságba kell hoznia, meg kell kérdőjeleznie ahhoz, hogy önmagává váljon, vagyis képes legyen a jelen szituációjában érvényes filozófiaként működni. Egy hosszabb idézet jól mutatja, hogy Heidegger hogyan látja a filozófia önmagára találásának és a kérdésségnek az összefüggését.

Ha az igazi tudomány a kérdésségben és a problematikában tartózkodik, kényelmesebb helyzetben van-e a filozófia? Az örökség el lett játszva. Az abszolút kérdésségbe beletaszítva és azt látó módon birtokolva, ez jelenti a filozófia tulajdonképpeni megragadását. A szilárd talaj [...] a kérdésség megragadásában rejlik, azaz a kérdés radikális időesülésében. (GA 61. 37.)

Több mozzanat is figyelemre méltó ebben a szövegrészletben. Talán a legérdekesebb, hogy Heidegger összekapcsolja a szilárd talaj (*der feste Boden*) követelményét és a kérdésség megragadását. A szilárd talaj kartéziánus eredetű metaforája a fenomenológiában Husserl révén kezdettől fogva központi jelentőségűvé vált,¹⁵ s igencsak jellemző Heideggerre, ahogy ezt a gondolatot a maga szempontjából felhasználja.¹⁶

¹⁴ „A hermeneutikai bevetésre, mint egy lapra, fel van téve minden; [...] ez a bevetés egy alaptapasztalatból jön létre és nő ki, azaz itt olyan filozófiai éberlétből [*Wachsein*], amelyben az ittlét saját magával találkozik. Az éberlét filozófiai, ami azt jelenti: eleven egy eredeti *önértelmezés*ben, amelyet a filozófia önmagáról magának adott, olyképpen, hogy az az ittlét önmagával való találkozásának egyik döntő lehetőségét és módját alkotja.” (GA 63. 18.)

¹⁵ „Talán a filozófia kifejezés valamennyi tudománnyal kapcsolatban olyanfajta kutatásokat jelöl, amelyek e tudományok új dimenzióját alkotják, s ezáltal végső lezárásukat nyújtják.” (Hua 25. 5, magyarul: 26.)

¹⁶ „A filozófia tulajdonképpeni fundamentuma a *kérdésség* [...] radikális egzisztenciális megragadása”, és az „így értett szkepticizmus kezdet és ez az igazi kezdete és vége a filozófiának” (GA 61. 35).

A kérdésség megragadása végső szintet jelent e gondolkodásmód számára, szilárd talajként formális értelemben azért szolgálhat, mert nem korlátozza magát semmilyen külső szempont által, addig kérdez, amíg bír, s azt fogja találni, amit e végső kérdés szolgálhat. Tartalmi szempontból döntő az idői dimenzió bevonása. A „*radikale Zeitigung des Fragens*” fordulat arra utal, hogy ha a filozófia – egyébként az egzisztenciához és a tudományokhoz hasonlóan – végsőkéig viszi önmaga megkérdőjelezését, az idői dimenzió kinyitásával juthat szilárd talajhoz. *Az egzisztencia, a filozófia és a tudományok jelenbéli alakzataival szemben kifejtett megkérdőjelezés értelemgenetikai kérdezéssé alakul a hermeneutikai fenomenológiában, vagyis az eredet lesz az a vezérfonal, melynek mentén a megkérdőjelezés végighalad.* Más szóval az önazonosság válságként való értelmezése idői dimenzió kinyitásként valósul meg, értelemgenetikai kérdezéssé alakul.¹⁷

III. KÉRDÉSESSÉG ÉS IDŐISÉG

A kérdésség és az időiség összekapcsolásának két kulcsfogalmát érdemes kiemelni: az egyik a *destrukció*, a másik az *isméltés*. E két fogalmat nem alkalmazza egyöntetűen Heidegger a három vizsgált problémakörben (egzisztencia, filozófia, tudományok); e két kulcsfogalom mégis csak meghatározza mindhárom területen a kérdésség értelemgenetikai kibontását.

A filozófia vonatkozásában látható át talán a legjobban, hogy e két fogalom miként strukturálja a válságként felfogott önazonosság időbeli mozgását. Az ön elvesztés a filozófiában Heidegger számára a kritika nélkül átvett alapfogalmak, „problémák” gondolatlan működtetésében érhető leginkább tetten. Heidegger kritikája szerint filozófusok gyakran oly módon veszik át az áthagyományozott szemléletmódokat, hogy valódi gondolati munkát nem végeznek. Ezek szerint a filozófiai gondolkodás eredetisége csak akkor lehetséges, ha (1) kritikailag megküzdünk az áthagyományozott fogalmisággal és szemléletmóddal; (2) eredeti módon újra létrehozuk a fogalmainkat és szemléletmódunkat.

A hagyományos fogalmiság és szemléletmód válságba hozását nevezi Heidegger destrukciónak.

A fakticitás fenomenológiai hermeneutikája azon feladat előtt áll, hogy az áthagyományozott és uralkodó értelmezettséget rejtett motívumaira, hallgatólagos tendenciáira és értelmezési útjaira tekintettel fellazítsa, és *lépítő visszamenetben* [*abbauender Rückgang*] az explikáció motívumainak eredeti forrásaihoz nyomuljon előre [*vordringen*]. *A hermeneutika csak a destrukció útján valósíthatja meg feladatát.*” (PIA. 249, magyarul: 23.)

¹⁷ „A fenomenológiai megértésben az élet saját eredetének értelemgenetikai kifejezésében birtokolja magát” (GA 58. 185).

Az elhittelenedett, válságba került fogalmisággal való szembenézés az idői dimenzió kinyitása révén lehetséges. a destruáló visszamenet valójában új dimenziót is megnyit, az értelemadás (*Sinngebung*) és az értelemalapítás (*Sinnstiftung*) dimenzióját. Az értelem genezisét próbálja feltárni, így nyit utat a filozófia ismételt létrehozásának, konstrukciójának.

A filozófia konstrukciója szükségszerűen destrukció, azaz az áthagyományozottnak a tradícióhoz való visszamenetben [*Rückgang*] végrehajtott leépítése, ami nem a tradíció negációja és elítélése, hanem fordítva, éppen pozitív elsajátítása. (GA 24. 31, magyarul: 36.)

A filozófia önelvesztése Heidegger számára azt jelenti, hogy a filozófiai gondolkodás elszakadt azoktól az alaptapasztalatoktól, melyek a jelenbeli történeti szituáció valódi dinamikáját meghatározzák. A válság pedig ezzel az elszakadással való szembesülést és annak a felismerését jelenti, hogy a filozófusok már nincsenek ott, ahol lenniük kellene: egy korszak egzisztenciális kihívásainál, alaptapasztalatainál. Az idői dimenzió kinyitása és az értelemgenetikai kérdés kidolgozása módot ad arra, hogy a jelen – saját egzisztenciális háttérétől elszakadt – gondolkodásmódja ne légüres térben, önmagában kerüljön kritikai megvitatásra. A destrukció megnyitja az értelemgenetikai kérdezés számára a történeti dimenziót, s az így kinyílt térben térhet a gondolkodás vissza a jelenhez, végezheti el kritikai tevékenységét a kor filozófiájával szemben, s állhat elő eredeti értelemképzésekkel. Heidegger ezt az összefüggést így fogalmazza meg:

A destrukció inkább az a tulajdonképpeni út, amelyen a jelennek saját alapmozgásaiban találkoznia kell önmagával, mégpedig úgy, hogy a történelemből az az állandó kérdés szegeződik vele szemben, hogy ő maga (a jelen) milyen mértékben sajátítja el a radikális alaptapasztalatok lehetőségeit és azok értelmezéseit. (PIA. 249, magyarul: 23.)

Ha a válság azzal való szembesülés Heidegger számára, hogy a filozófia már nem képes a kor alaptapasztalatait és egzisztenciális feszültségeit eredeti módon szóhoz juttatni, akkor az ismétlés nem jelent mást, mint annak megmutatását, hogy ez már más történeti időkben megtörtént, s emiatt itt és most is lehetséges. Az ismétlés feltétele, hogy ne utánozzuk a hajdan volt filozófiát, hanem hogy ugyanolyan eltökéltséggel forduljunk az egzisztenciához mint az értelemképzés forrásához.

Az ismétlés a kifejezett áthagyományozás, vagyis visszatérés az egykor volt ittlét lehetőségeibe. Egy volt egzisztencialehetőség autentikus ismétlése [...] egzisztenciálisan az előrefutó eltökéltségen alapul. Mert elsősorban ebben választja az ittlét azt a választást, amely szabaddá tesz a harcoló utódlás és az ismételhetőséghez való hűség számára.” (SZ. 385, magyarul: 443.)

Az ismétlés vitát folytat az elmúlttal, annak érdekében, hogy felszabadítsa a benne rejlő értelemképző potenciált. Ha megértjük, hogy miként volt képes a valaha élt filozófus fogalmi alakra hozni az egzisztenciális gondját, mi is képesek lehetünk a jelenben hasonlóra.

Az ismétlés [...] nem azért enged az „elmúlt” rábeszélésének, hogy azt mint valaha valóságosat egyszerűen csak visszatérni engedje. Ellenkezőleg, az ismétlés *replikázik* a valaha volt egzisztencia lehetőségére. (SZ. 386, magyarul: 443.)

Az ismétlés egyszerre több síkon játszódik le: az egzisztencia és a filozófia síkján.

„Ismétlés”: ennek értelmén múlik minden. A filozófia magának az életnek egyik alapmikéntje, úgy, hogy a filozófia az életet tulajdonképpen mindig megismétli, visszahozza, a veszendőbe menésből visszaveszi, mely visszavétel maga mint radikális kutatás – élet. (GA 61. 80.)

A történeti és az egzisztenciális dimenzió folyamatosan átjátszik egymásba. Az alaptapasztalatok, egzisztenciális gondok filozófiai szóhoz juttatása önmagában is ismétlésnek tekinthető az egzisztencia vonatkozásában, ha történetileg nézzük, akkor a valaha élt filozófusok megértése is megismétlése annak, ahogy ők az életüket filozófiává formálták. Ezért írhatja Heidegger: „*megérteni*: ez nem csupán annyit tesz, hogy valamit megállapító módon tudomásul veszünk, hanem azt, hogy a megértett dolgot a legsajátabb szituációnk értelmében és annak számára eredeti módon megismételjük” (PIA. 239, magyarul: 9).

Az egzisztenciális síkon nem csupán az ismétlésnek, hanem a destrukciónak is szerepe van. „Az egzisztencia önmagában véve csakis a fakticitás kérdésessé tételében, vagyis a fakticitásnak a maga mozgató motívumaira, irányaira és szándékos hozzáférési lehetőségeire vonatkozó mindenkori, konkrét *destrukció*jában válik beláthatóvá” (PIA. 245, magyarul: 17). A destrukció itt nem a filozófiatörténet síkján játszódik le, hanem teljességgel személyes dimenzióban: a saját meggyőződések, értelmezések elsajátító lebontása vezethet el az egzisztencia önmegértéséhez és értelemképzési kapacitásainak felszabadításához. A megkérdőjeleződés, más szóval a ráeszmélés saját értelemeinktől való elidegenedésünkre¹⁸ ezeknek az értelemeknek a lebontásához, újraelsajátításához vezethet. Destrukcióra van szük-

¹⁸ Az elidegenedés (*Entfremdung*) fogalmát Heidegger ritkán használja, ám amikor igen, következetesen az önelvesztő egzisztenciális létmódok vonatkozásában, egész pontosan az önmegnyugtatóssal (*Beruhigung*) összefüggésben (vö. SZ. 178, magyarul: 210; GA 20. 389; GA 64. 41). Az önelvesztésben önmagunk megnyugtatóssága szerinte azzal a következménnyel jár, hogy az egzisztencia még radikálisabban szakad el önmagától, legsajátabb lehetőségeitől. „Ebben a megnyugodott, mindent »megértő« magát-mindennel-összevetésben [*Sich-vergleichen*] az ittlét olyan elidegenedés felé sodródik, melyben legsajátabb lennitudása elrejtetik előle.” (SZ. 178, magyarul: 210.)

ség, hiszen itt az önmegtévesztés és önelidegenedés makacs struktúráival állunk szemben. Heidegger a szükséges radikális destruáló és ismétlésben újra elsajátító beállítódást így jellemzi: „A »kérdés«: »tovább-«, »vissza-«, »ismétlően« kérdezni, megkérdőjeleződni *a kérdésben!*” (GA 61. 189).

A tudományok esetében Heidegger nem hangsúlyozza explicit módon sem a destrukció, sem pedig az ismétlés szerepét, ám ez nem jelenti azt, hogy ne lenne hasonló az a modell, mely mentén ebben az esetben eljár. A válság fogalma, mint láttuk, központi jelentőségű éppen a tudományok vonatkozásában. A tudományok korabeli válságát Heidegger lehetőségként látta, hogy a filozófia és a tudományok kapcsolata újraalakulhasson. A válság mint a fogalmak, a beállítódás és a módszertan megkérdőjeleződése mintegy magától építi le a megkövült értelmezéseket. A tudományok válsága ugyanakkor önmagában még nem jelenti az idői dimenzió kinyitását. Heidegger azonban a tudományokat filozófiai eredetükre vonatkoztatva értelmezi, mind logikai mind pedig történeti értelemben. A tudományok a válság által így a saját filozófiai eredetükhöz lesznek visszautalva, s onnan kellene újra értelmezniük magukat. Az úgynevezett produktív logika feladata, hogy ezt a filozófiai tevékenységet elvégezze.

A produktív logikának – amint egy helyen ír erről Heidegger – három fő feladata van: „először a tudományok a teória előtti tapasztalatból történő genezisének megalapozása, másodsor annak a hozzáférésmódnak a kiemelése, amellyel a tudomány az előzetesen adott valóságot megközelíti és harmadszor az ilyen kutatásból kinövő fogalomképzés meghatározása” (GA 20. 2). Számunkra most különösen az első pont érdekes, a tudományok spontán kialakulásának filozófiai megalapozásáról beszél Heidegger, vagyis az első még filozófiai tudatosságot nélkülöző megalapozás – ismétléséről van itt szó.¹⁹ Vagyis a produktív logika megismétli a korábban végrehajtott megalapozást, s hasonlóan értelmezhetjük a válság következtében kialakult helyzetet is, amennyiben itt is kinyílik az az időbeli tér is, melyben az ismétlő, újragondoló filozófiai aktivitás végbemehet.²⁰

IV. KITEKINTÉS

Heidegger az első világháború utáni időszakot – kortársaihoz hasonlóan – válságként élte meg, e szituációra adott filozófiai válasza azonban egyáltalán nem tekinthető szokványosnak. Az egzisztálás/önazonosság előfeltételeit megrendítő válságra a tipikus válasz abban áll, hogy megpróbáljuk megkeresni és felszámolni a válság okait, s oly módon kiszabadulni a válságból. Heidegger azonban

¹⁹ Heidegger másutt is „a tudomány önmegalapozásának szükségszerű megalapozásáról” beszél mint „a tudomány tulajdonképpen alapvetéséről” (GA 25. 32–35).

²⁰ Erről részletesen írtam *Heidegger tudományfelfogása* című könyvemben (Schwendtner 2000. 110 skk.)

nem a válságból kivezető utakat keresi, nem is a válság okait akarja felszámolni, hanem azt állítja, hogy a válság pótolhatatlan erőforrást jelent az egzisztencia, a filozófia és a tudományok számára ahhoz, hogy önmagukat elsajátítsák, saját eredetüket felderítsék, egyszóval önmagukká váljanak. Még azt a veszélyt is valószínűsíti Heidegger, hogy a válság elmúltával előbb utóbb visszaáll a régi, megszokott, önelvesztő üzemelés, legyen szó akár az emberi egzisztenciáról, akár a filozófiáról vagy a szaktudományokról.

Az alapvető egzisztenciális/filozófiai/tudományos beállítottságokat érintő válság, illetve kérdésesség fellépése esélyt ad az ember számára, hogy sokkal szélesebb dimenziókban észlelje önmagát és saját tevékenységét. A kérdésesség, illetve a válság Heidegger perspektívájában nem más, mint értelmi gyarapodás: az értelmező pillantás akkor válhat szabaddá, ha kimozdul az egzisztálás biztos előfeltételeinek keretei közül.

Figyelemre méltó, hogy az első világháborút követő, Németországot sújtó rendkívüli megrázkódtatások ellenére a társadalmi szintű válság nem jelenik meg Heidegger horizontján, számára a szituáció inkább sokoldalú önazonosság-válságként értelmeződött. A politikai dimenzió – legalábbis Heidegger nyilvános filozófiai szövegeit tekintetbe véve – rejtve marad egészen 1933-ig; az utóbbi években megjelenő levelezés és az 1931-től kezdődő gondolati naplók²¹ alapján azonban tudható, hogy *a filozófus 1929–1930 környékén, a nagy gazdasági világválság idején radikalizálódott politikai értelemben: közel került a nácizmushoz, a Mein Kampf* lelkes olvasójává és Hitler hívévé vált.²²

1929 környékén filozófiai szempontból is lezajlott egy markáns átalakulás Heidegger gondolkodásában; e koncepció szerint a filozófia, illetve a metafizika²³ akkor és annyiban van, amennyiben az emberi egzisztencia azt itt és most működtetni kezdi: „A filozófia csak azáltal indul be, ha saját egzisztenciánk sajátlagos módon beugrik az egészében vett ittlét alapelehetőségeibe” (WGM. 19, magyarul: 120). A filozófiát/metafizikát emberi aktivitásként kell felfognunk, ugyanakkor bizonyos értelemben a bennünk rejlő metafizika kezd el bennünk működni, nem mi hozzuk azt létre önkényesen. „A metafizika az alaptörténés az ittlétben. Maga az ittlét.” (WGM. 18., magyarul: 120.)

Mondhatjuk persze, hogy abban a tekintetben nincs változás Heidegger gondolkodásában, hogy továbbra is a kérdésesség/válság a filozófiai gondolkodás egyik hajtórugója, ám észre kell vennünk, hogy *a hangsúly áttevődött az aktivitásra*: a filozófia, illetve a metafizika annyiban van, amennyiben az emberi ittlét végbeviszi azt.

²¹ A naplók első füzetek elkallódtak (vö. GA 94. 531).

²² Erről lásd öccsével, Fritz Heideggerrel folytatott levelezését (Martin und Fritz Heidegger 2016. 21 skk.).

²³ Az 1929–1935-ös időszakot szokás Heidegger metafizikai korszakának tekinteni (vö. Crowell 2001. 225; Greisch 2003. 124).

A filozófia aktivista fordulata 1933-ban tetőzik be, amikor a nemzetiszocialista hatalomátvétel azt az illúziót kelti Heideggerben, hogy az általa képviselt filozófia a kialakuló szellemi világ egyik létrehozója lehet.²⁴ Heidegger a *Fekete füzetek* néven elhíresült naplójában a metafizikát metapolitikaként értelmezi,²⁵ amely már nem egy egzisztencia végrehajtásmódja, hanem a német népet kollektíven tekinti a metafizikát kihordó történelmi szubjektumnak.²⁶ Ahogy ezt a naplójában megfogalmazta: „Az *ittlét metafizikáját* a legbensőbb illesztékei mentén kell elmélyíteni és »a« történelmi nép metapolitikájává kitágítani.” (GA 94. 124.) Az aktivizmus itt kollektivistá alakot ölt, a német népnek kellene – Heidegger koncepciója szerint – itt és most véghezvinnie a metafizikát, ahogy azt az antik Görögországban annak idején a görög nép véghezvitte műalkotások, filozófiai gondolatok, politikai intézmények létrehozása révén.

Ha áttekintjük Heidegger gondolati fejlődését az első világháború végétől az 1933-as náci hatalomátvételig, akkor a válság-problematika vonatkozásában figyelemre méltó eltolódást, mozgást vehetünk észre. Arra a sokoldalú, elsősorban önazonossági válságra, mely az első világháború utáni Németországot jellemezte, Heidegger atipikus módon reagál: azt állítja, hogy a válság esélyt jelenthet egzisztenciális, filozófiai és tudományos szinten is az önazonosság újraalkotására. A válságból nem kilábalni kell, hanem képesnek kell lenni arra, hogy válságba hozzuk, illetve válságban tartsuk magunkat. Az önazonosság elnyeréséhez ugyanakkor szerinte értelemgenetikai vizsgálatokra van szükség, történeti és logikai értelemben is azokat az értelemalapító tetteket kell felderítenünk és megismételnünk, melyek épp a válságban váltak hozzáférhetővé. Társadalmi szinten válságról ugyanakkor Heidegger egyáltalán nem beszél.

Az 1929-es világgazdasági válság időszakára²⁷ tehető Heidegger aktivista fordulata, mely szerint a metafizikát/filozófiát itt és most kell végrehajtani: az csakis annyiban tekinthető létezőnek, amennyiben filozófusi cselekedetként megte-remtődik. A metafizika tehát annyiban van, amennyiben az adott történelmi-tár-

²⁴ Heidegger intézményesen (egyetempolitika) is táplált reményeket, továbbá gondolati értelemben is vezető szerepet szánt magának; bővebben írtam erről *Heidegger és a nemzetiszocializmus* című könyvemben (Schwendtner 2016).

²⁵ „*Metafizika mint meta-politika*” (GA 94. 116).

²⁶ Heidegger a „szubjektum” fogalmat természetesen nem használja, viszont a német nép magától értetődő referenciaponttá válik gondolati világában, ráadásul abban az összefüggésben, hogy a német nép történelmi hivatása és metafizikai mivoltának kiteljesítése egybeesik: „A német nép nem tartozik azon népek közé, melyek metafizikájukat már elvesztették. A német nép még nem veszítette el a metafizikáját, még nem veszíthette el azt. És nem is veszítheti el, hiszen még nem birtokolja azt. Az a nép vagyunk, amelynek a metafizikáját *el kell nyernie* és *el fogja nyerni*, azaz mi az a nép vagyunk, amelynek még *sorsa* van.” (GA 36/37. 79 sk.)

²⁷ Egészen pontosan már 1928-ban megjelennek azok a motívumok, melyek az 1929–1930-as téli szemeszter előadásaiban állnak össze az aktivista metafizikafelfogás reprezentatív koncepciójává. A *metafizika alapfogalmai* című előadások jelentőségéről lásd pl. Safranski 2000. 275 skk.

sadalmi szituációban újjászületik, betölti világgépző szerepét.²⁸ Ez az aktivista beállítódás radikalizálódott 1933-ban, amikor Heidegger önmagát – a történelmi szituációt teljességgel félreértve – a metafizikai világgépzés alanyaként vetette be a politikai arénába, hogy aztán pár év múlva megtépázva távozzon onnan.

A válsághoz való két különböző, ám egymással összefüggő viszony határozta meg Heidegger gondolati fejlődését 1919-től 1933-ig. Az 1919–1928-as időszakban a válság a veszélyeztetett önazonosság visszanyerésének lehetőségét jelentette Heidegger számára. Úgy gondolta, hogy ha nem menekülünk, hanem belépünk a válságba, akkor lerázhatjuk magunkról azt a sok hazug értelmezést és sémát, melyet a korábbi nemzedékek helyeztek ránk. A gazdasági világválsággal is szembesülve azonban úgy érezte, hogy a múlt destruktív újraértelmezése, az értelemgenetikai vizsgálatok nem elegendőek, hogy választ adjanak az akkori történelmi szituáció nyomasztó valóságára. A filozófiának – a maga eszközeivel – cselekednie kell, be kell robbannia a jelen szituációjába, s az ember világgépző hatalmát²⁹ működéskébe kell hoznia. Ez a filozófiai aktivizmus jelentheti az egyik magyarázatot arra a nyomasztó kérdésre, hogy milyen gondolati okai lehettek Heideggernek arra, hogy 1933-ban a nácikhoz csatlakozzon.

IRODALOM

Martin Heidegger írásai:

- GA 9 *Wegmarken*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt am Main, Klostermann, 1976; magyarul: *Útjelzők*. Ford. Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszky Éva, Korcsog Balázs, Pongrácz Tibor, Tózsér Endre, Vajda Károly, Vajda Mihály. Budapest, Osiris, 2003.
- GA 20 *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*. Hrsg. von P. Jaeger. Frankfurt am Main, Klostermann, 1979.
- GA 24 *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. hrsg. von F.-W. von Herrmann, Frankfurt am Main, Klostermann, 1975; magyarul: *A fenomenológia alapproblémái*. Ford. Demkó Sándor. Budapest, Osiris – Gond-Cura Alapítvány, 2001.
- GA 25 *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft*. Hrsg. von I. Görland. Frankfurt am Main, Klostermann, 1977.
- GA 29/30 *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*. Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt am Main, Klostermann, 1983; *A metafizika alapfogalmai*. Ford. Aradi László, Olay Csaba. Budapest, Osiris, 2004.
- GA 36/37 *Sein und Wahrheit*. hrsg. von H. Tietjen. Frankfurt am Main, Klostermann, 2001.
- GA 58 *Grundprobleme der Phänomenologie (1919/20)*. Hrsg. von H.-H. Gander. Frankfurt am Main, Klostermann, 1993.

²⁸ A válság, megkérdőjelezettség továbbra is Heidegger gondolkodásának kulcseleme marad, gondoljunk csak arra, hogy a kor alaphangoltságát a mély unalomként ábrázolja (vö. GA 29/30. 111 skk., magyarul: 110 skk.).

²⁹ A „világgépzés” (*Weltbildung*) fogalma éppen az 1929–1930-as előadásokban került előtérbe (vö. GA 29/30. 397–532, magyarul: 338–446).

- GA 61 *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung.* Hrsg. von W. Bröcker és K. Bröcker-Oltmans. Frankfurt am Main, Klostermann, 1985.
- GA 63 *Ontologie (Hermeneutik der Faktizität).* Hrsg. von K. Bröcker-Oltmans. Frankfurt am Main, Klostermann, 1988.
- GA 64 *Der Begriff der Zeit.* Hrsg. von F.-W. von Herrmann. Frankfurt am Main, Klostermann, 2004; magyarul: *Az idő fogalma.* Ford. Fehér M. István. Budapest, Kossuth, 1992.
- GA 80.1 *Vorträge. Teil 1: 1915–1932.* Hrsg. von G. Neumann. Frankfurt am Main, Klostermann, 2016.
- GA 94 *Überlegungen II–VI (Schwarze Hefte 1931–1938).* Hrsg. von P. Trawny. Frankfurt am Main, Klostermann, 2014.
- PIA *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation).* Hrsg. von H.-U. Lessing. In *Dilthey Jahrbuch für Philosophie und Geschichte der Geisteswissenschaften.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 1989/6. 237–293; magyarul: *Fenomenológiai Arisztotelész-interpretációk (A hermeneutikai szituáció jelzésére).* In *Existentia.* Vol. VI–VII./1996–97/Fasc. 1–4. 7–51.
- SZ *Sein und Zeit.* Tübingen, Niemeyer. 1993; magyarul: *Lét és idő.* Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István. Osiris, Budapest, 2001.
- FD *Die Frage nach dem Ding.* Tübingen, Niemeyer, 1962.
- EM *Einführung in die Metaphysik.* Tübingen, Niemeyer, 1953; magyarul: *Bevezetés a metafizikába.* Ford. Vajda Mihály. Budapest, Ikon, 1995.
- Martin und Fritz Heidegger 2016. Briefe. In *Heidegger und der Antisemitismus.* Hrsg. von W. Homolka – A. Heidegger. Freiburg–Basel–Wien, Herder.
- Crowell, Steven Galt 2001. *Husserl, Heidegger, and the Space of Meaning. Paths toward Transcendental Phenomenology.* Evanston, IL, Northwestern University Press.
- Greisch, Jean 2003. Der philosophische Umbruch in den Jahren 1928–32. Von der Fundamentalontologie zur Metaphysik des Daseins. In *Heidegger-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung.* Hrsg. von D. Thomä. Stuttgart–Weimar, Metzler. 115–127.
- Husserl, Edmund 1987. *Aufsätze und Vorträge (1911–1921).* (Husserliana 25.) Dordrecht, Nijhoff; részben magyarul: A fenomenológia mint szigorú tudomány. In Edmund Husserl: *Válogatott tanulmányok.* Ford. Baránszky Jób László. Budapest, Gondolat, 1972. 111–192.
- Safranski, Rüdiger 2000. *Egy némethoni mester. Heidegger és kora.* Ford. Rác Péter, Schein Gábor, Tatár Sándor. Budapest, Európa.
- Schwendtner Tibor 1991. Párhuzamok Heidegger és Kuhn tudományfelfogásában. *Magyar Filozófiai Szemle.* 35/3. 285–315.
- Schwendtner Tibor 2000. *Heidegger tudományfelfogása (Az 1919–1929-es időszak írásainak tükrében).* Budapest, Osiris–Gond.
- Schwendtner Tibor 2016. *Heidegger és a nemzetiszocializmus. Tanulmányok.* Budapest, L’Harmattan.

